

A historical black and white photograph of a street in Rotterdam. On the right, the tall, slender spire of the Rotterdam City Hall (Stadhuis) rises into the sky. The street is lined with multi-story buildings on the left and bare trees. In the foreground, a man in a dark coat and hat stands next to a horse-drawn cart. Other figures are visible further down the street.

De wereld van mijn voormoeders

*Een r.-k. landarbeiders-
familie op Flakkee
en in Rotterdam
(1851-1959)*

MARGOT
HEIJNSBROEK

De wereld van mijn voormoeders

Het verleden is de grootmoeder van de toekomst

Ter nagedachtenis van mijn oma, Toos Brands-van Oxel.

De wereld van mijn voormoeders

*Een r.k. landarbeidersfamilie op Flakkee en in
Rotterdam (1851-1959)*

MARGOT HEIJNSBROEK

Hilversum
Verloren
2023

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van Stichting Welzijnsfonds Oostflakkee, Stichting Sormani Fonds, Professor van Winterfonds, Boekenfonds Elisabeth Grent/F.J.A.M. van der Helm en Stichting Het Nuyenfonds.

Afbeelding op het omslag: uitsnede foto van P.F. van den Ende, Hugo de Grootstraat met de Allerheiligste verlosserskerk, collectie Stadsarchief Rotterdam, 4202-IX-1452.

© 2023 Margot Heijnsbroek
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 9789464550702

Omslagontwerp en opmaak: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Belangrijkste verwantschappen met geboortjaar	10
Inleiding	13
Proloog	15
1 Het raadsel van Teuntjes late doop	17
<i>Deel 1 Feiten en daaruit volgende vragen</i>	17
Teuntjes foto	17
De Moerenhouten	19
De Stasens	20
De jonge jaren van Kee Moerenhout	21
Hoe Kee Moerenhout en Pauw Fris elkaar kenden	23
Teuntjes andere voorouders: de familie Fris	23
De doopraktijken van Kee en Pauw	25
Pauws Ooltgensplaat	26
Kee's Achthuizen	27
De Reformatie op Flakkee	29
Hoe Achthuizen een eigen kerk kreeg	31
Terug naar het raadsel van Teuntjes late doop	33
Alternatieve verklaringen voor het doopraadsel	34
* <i>Deel 2 Fictie: Kee en Pauw</i>	36
2 Teuntjes leven op Flakkee (tot 1894)	48
<i>Deel 1 Feiten en daaruit volgende vragen</i>	48
Kee's gezin na Pauws dood	48
Flakkeese landarbeiders in de tweede helft van de negentiende eeuw	49
Vrouwen- en kinderarbeid op Flakkee	52
Het einde van de landbouwcrisis	53
Terug naar Kee's gezin	53

	Teuntjes man Karel van Oxel en zijn (voor)ouders	55
	Karel van Oxels Oude Tonge	58
	Teuntjes en Karels gezin	59
*	<i>Deel 2 Fictie: terug naar Achthuizen</i>	63
	3 Teuntjes en Karels gezin in Achthuizen (1894-1903)	71
<i>Deel 1</i>	<i>Feiten en daaruit volgende vragen</i>	71
	Inleiding	71
	Teuntjes Achthuizen vergeleken met het Achthuizen van Toos	71
	Openbaar versus bijzonder onderwijs en de leerplicht	73
	Het onderwijs op Oostflakkee	74
	De Achthuizense rooms-katholieke school	77
	Het plattelandsonderwijs in de negentiende eeuw	83
	Slotopmerkingen over het Achthuizense onderwijs	85
	De arbeiders- en knechtenwoningen rond 1900	86
	Terug naar Teuntjes en Karels gezin in Achthuizen	88
*	<i>Deel 2 Fictie: op weg naar Rotterdam (7 mei 1903)</i>	93
	4 De eerste jaren in Rotterdam (1903-1914)	103
<i>Deel 1</i>	<i>Feiten en daaruit volgende vragen</i>	103
	Het Rotterdam van 1903	103
	De aanleg van de Nieuwe Waterweg en overige infrastructuur	103
	Hoe de havenuitbreiding tot een bevolkingsexplosie leidt	104
	Het aandeel van de Zuid-Hollandse eilanden in de migratie	105
	De impact van deze migratie voor Goeree-Overflakkee	106
	De motieven om te emigreren	108
	De werksituatie van migranten	109
	Aanpassingsproblemen van migranten	109
	De arbeidershuisvesting	110
	Gas, elektriciteit, waterleiding en riolering	113
	Teuntjes en Karels eerste Rotterdamse woning	115
	De wijken Rubroek en Crooswijk	116

	Karels eerste waterstokerij (1)	117
	INTERMEZZO: De Rotterdamse waterstokerijen	117
	Karels eerste waterstokerij (2)	119
	Teuntjes en Karels eerder gemigreerde familieleden	120
	De lotgevallen van Teuntjes en Karels gezin tot 1911 (1)	123
	INTERMEZZO: De avonturen van zoon Paul	123
	De lotgevallen van Teuntjes en Karels gezin tot 1911 (2)	124
	Karels waterstokerij op het Noordereiland	125
	Intermezzo: het Noordereiland	126
	De lotgevallen van het gezin vanaf 1912 (1)	128
	INTERMEZZO: De tram/bootverbindingen van de RTM	129
	De lotgevallen van het gezin vanaf 1912 (2)	132
	Toos' echtgenoot Pieter Brands en zijn (voor)ouders	134
	Geert en zijn gezin op Flakkee	135
	INTERMEZZO: Moord in Middelharnis 23 mei 1910	136
*	Deel 2 <i>Fictie: stormen rond het Noordereiland</i>	138
	5 Een roerige periode (1914-1928)	152
	<i>Deel 1 Feiten en daaruit volgende vragen</i>	152
	De Eerste Wereldoorlog en zijn gevolgen voor het dagelijks leven	152
	Een toevloed van vluchtelingen	153
	De invloed van de Rotterdamse arbeidersbeweging	154
	Rotterdam na de Eerste Wereldoorlog	156
	Belangrijke ontwikkelingen op Flakkee	157
	De lotgevallen van Karel en zijn tweede vrouw Versientje	161
	De lotgevallen van Teuntjes en Karels kinderen	163
	INTERMEZZO: Over slepers, sleperskarren en sleperijen	166
*	Deel 2 <i>Fictie: Karels zwerftocht, en hoe die eindigt</i>	172
	6 Rotterdam tussen crisis en bombardement (1928-1940)	180
	<i>Deel 1 Feiten en daaruit volgende vragen</i>	180
	Inleiding	180
	Toos' en Pieters gezin (1)	181

INTERMEZZO: De kerk van de Allerheiligste Verlosser	182
Toos' en Pieters gezin (2)	185
De infrastructurele voorzieningen en het onderwijs op Flakkee	189
Pieter Brands' Flakkeese familie	193
Toos' Flakkeese familie	194
INTERMEZZO: De geschiedenis van de stee Lusthof	196
Geerts boerende en niet-boerende kinderen	198
De verzuiling en het Rotterdamse onderwijs	199
Toos' en Pieters kinderen tot mei 1940	206
INTERMEZZO: de Suikerwerkfabriek van Jamin	207
Het gezin van Toos' zus Corrie	212
Het bombardement van 14 mei 1940	214
Anny's verhaal	214

* <i>Deel 2 Fictie: op bedevaart naar Roermond</i>	218
--	-----

7 De oorlogsjaren 227

<i>Deel 1 Feiten en daaruit volgende vragen</i>	227
De gevolgen van de oorlog voor de familie	227
Toos' en Pieters gezin in het begin van de oorlog	228
De gevolgen van de oorlog voor Rotterdam	230
De verhuizing van Toos' en Pieters gezin naar de Adamshofstraat	233
De lotgevallen van Toos' en Pieters kinderen	234
INTERMEZZO: Anny's verloofde Theo Heijnsbroek en zijn familie	241
Pieters dood	249
Toos' Rotterdamse broers en zus	251
De oorlogsjaren voor Goeree-Overflakkee en de familie daar	253

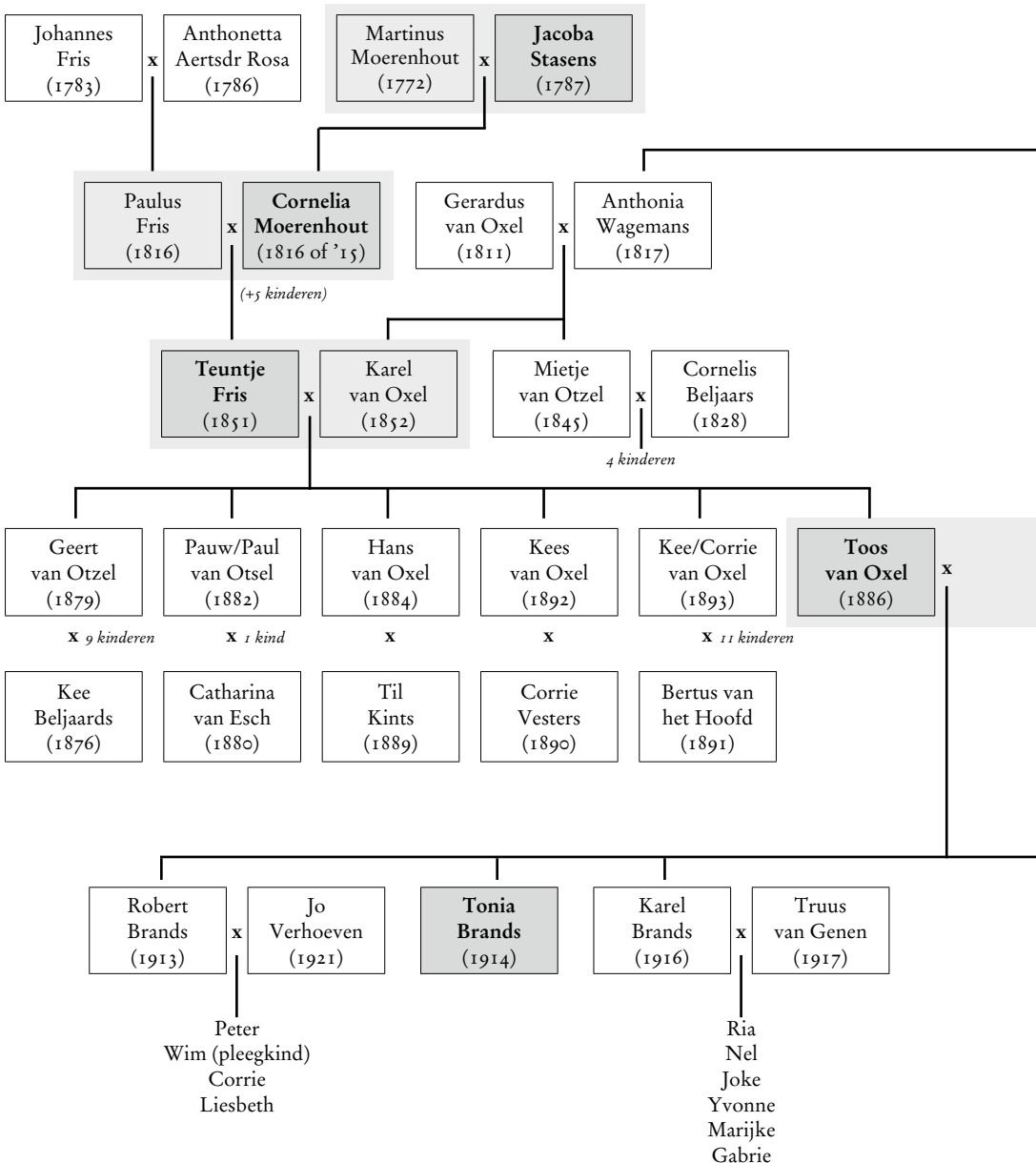
* <i>Deel 2 Fictie: Tonia's en Anny's zorgen</i>	256
--	-----

8 De jaren van de wederopbouw 263

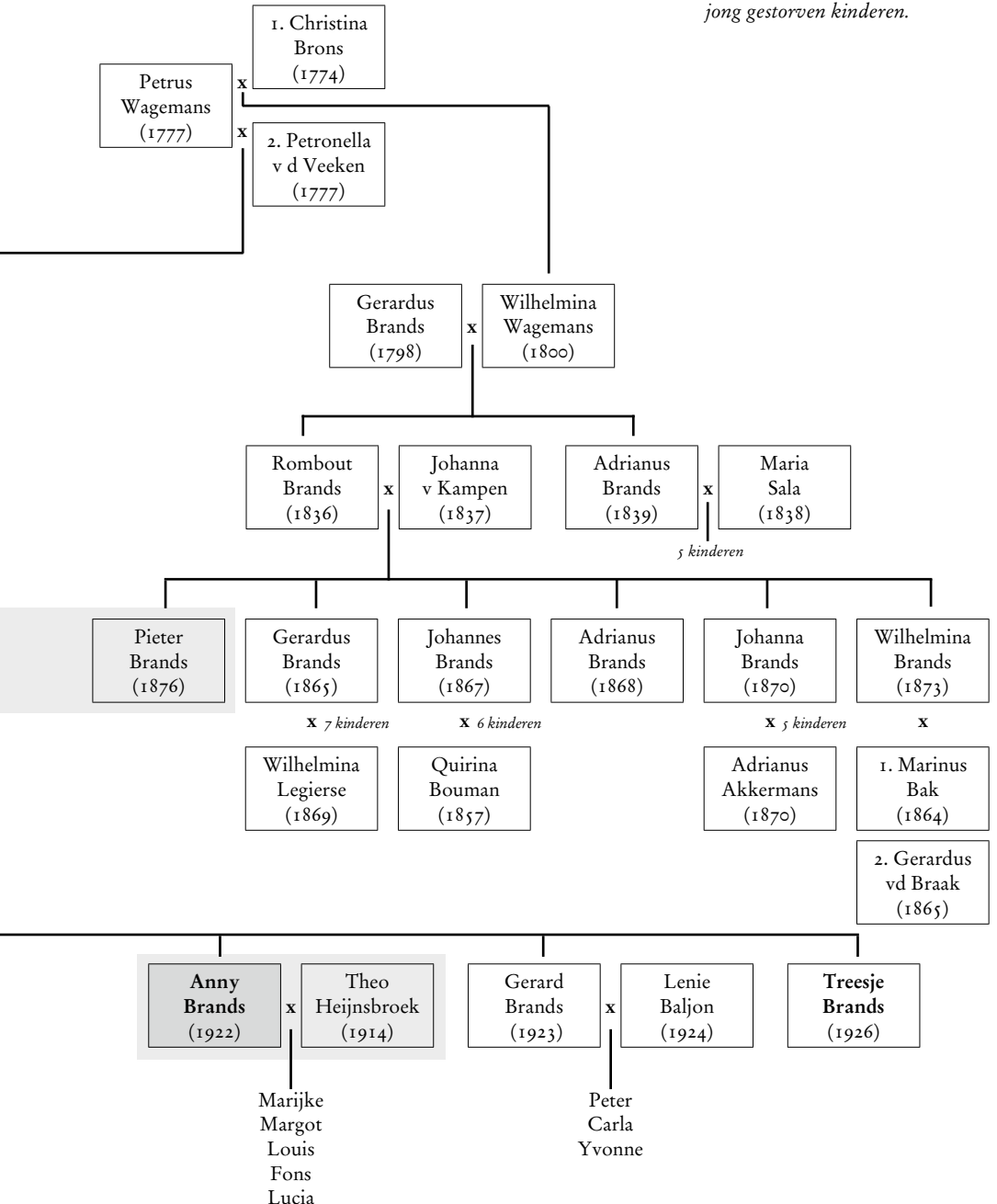
De naoorlogse politiek en samenleving	263
De wederopbouw van Rotterdam	266

De lotgevallen van Toos' kinderen (1)	268
INTERMEZZO: Karels wederopbouwprojecten	268
INTERMEZZO: De Congregatie der Augustinessen van Delft	275
De lotgevallen van Toos' kinderen (2)	279
De lotgevallen van Toos na Pieters dood	289
Toos' broers en zus in Rotterdam	290
Toos' schoonfamilie in Rotterdam	293
Toos' schoonfamilie op Flakkee	294
Toos' Flakkeese familie (1)	295
INTERMEZZO: De Watersnoodramp van 1953	296
Toos' Flakkeese familie (2)	300
Toos' laatste jaren en haar overlijden	301
9 Hoe het de familie na 1959 is vergaan	304
De nazaten van Geert van Otzel in het Waterhuisje	304
De nazaten van Geert van Otzel in de stee Lusthof	305
Geerts overige nazaten	305
Toos' schoonfamilie op Flakkee	306
De weduwen en dochter van Toos' Rotterdamse broers	307
Toos' zus Corrie en Bertus	307
Corrie's kinderen	310
Toos' kinderen	312
INTERMEZZO: De missie van de Augustinessen op Kalimantan	316
10 Nabeschouwing	322
De invloed van de tijd op het leven van mijn familie	322
Het geloof van mijn moeder en dat van haar (voor)ouders	324
Het karakter van mijn moeder in relatie tot familietrekken	324
Zou mijn Rotterdamse familie het beter hebben gehad op Flakkee?	325
Dankwoord	327
Verantwoording afbeeldingen	329
Geraadpleegde bronnen	332

Belangrijkste verwantschappen met geboortjaar*

* In dit schema zijn voor zover mij bekend de roepnamen vermeld en anders de eerste officiële voornaam. Bij de genoemde aantallen kinderen ontbreken de zeer jong gestorven kinderen.

Inleiding

Na mijn moeders dood in 2016 ontstond het idee voor deze familiebiografie. Aanleiding was een brief van haar zus Tonia. Blijkbaar had mijn moeder laten weten het moeilijk te hebben met een van de kinderen, waarop Tonia adviseert juist dat kind veel liefde te geven. Daarop laat ze echter gelijk volgen:

Nu ligt het helemaal niet in onze lijn om lief te doen. We zijn immers afstammelingen van eilandbewoners. Deze hebben een teveel teruggetrokken karakter, leggen zich niet gauw bloot voor Jan en alleman, houden ervan om alles voor zich te houden. De opvoeding moet stoer en krachtig zijn.

Afstammelingen van eilandbewoners... Moest ik daarin het antwoord zoeken op het levensgrote raadsel van mijn moeder? Van haar grimmige geloofsopvattingen en die voortdurende stemmingswisselingen – het ene moment geëxalteerd blij en het volgende diepbedroefd, of andersom? Maar als dít met haar eilander-zijn samenhangt, hoe waren zowel haar moeder als haar zus Tonia dan zo mild en gelijkmoedig geworden? Alle drie waren zij even vroom, daar lag het dus niet aan. En ook konden zij alle drie, zoals Tonia al schreef, niet over gevoelens praten. Misschien lag de sleutel dan toch op Flakkee, het mij totaal onbekende eiland waar mijn grootouders geboren en getogen waren, voor zij in Rotterdam waren gaan wonen. Die had ik tot dan toe gezocht in alle tegenslagen in de wereldhavens waaraan mijn voorouders het hoofd hadden moeten bieden. Dus toen het plan ontstond over mijn familie te schrijven, was ik daar met speuren begonnen. Maar na die passage in Tonia's brief over hun afstamming van eilandbewoners, volgden er meer van die strekking. Zoals die prachtige zinsnede dat zij vanwege die Flakkeese afkomst ook vaak 'op een berg van niet begrepen (...) worden' stuitte. Dus verlegde ik mijn koers. Door eerst alles over mijn Flakkeese voorouders te achterhalen, zou ik misschien ook beter gaan begrijpen wat hun in Rotterdam was overkomen.

Deze familiebiografie begint dus met de Flakkeese oorsprong van mijn moeders familie. Hierbij volgde ik de vrouwelijke afstammings-

lijn, die mij in dit verband relevanter leek: moeders spelen doorgaans een grotere rol in de opvoeding dan vaders. En waarom ook niet? Het standaard volgen van de mannelijke afstamming is net zo'n achterhaalde gewoonte als de 'vanzelfsprekendheid' kinderen hun vaders naam te geven. In het eerste hoofdstuk staat mijn moeders overgrootmoeder Kee Moerenhout centraal, in het tweede en derde haar grootmoeder Teuntje Fris en in het vierde tot en met zesde hoofdstuk mijn oma Toos van Oxel. In die erna krijgen haar beide dochters – Tonia en mijn moeder Anny – veel aandacht.

Om praktische redenen heb ik deze geschiedschrijving grotendeels beperkt tot vijf generaties, levend in de periode van 1850 tot 1960. Elk hoofdstuk, behalve het laatste, bevat twee delen. In het eerste deel staan feiten over de familie en hun leefomgeving, zoals ik die aantrof in archieven, boeken, onderzoeksrapporten en ook wel in herinneringen van mijzelf en mijn familie. Bij tegenspraak tussen gevonden feiten of juist het gebrek daaraan bleek het vaak onmogelijk de waarheid te onthullen en moet ik het laten bij vermoedens. Het tweede deel bevat telkens een verhaal, gebaseerd op de in het eerste deel genoemde feiten en vermoedens over hoe een en ander gebeurd zou kunnen zijn. Fictie dus. Het onderscheid met het feitelijke deel is aangegeven door plaatsing van een sterretje bovenaan elke pagina.

Een laatste opmerking over de Proloog. Dit op feiten gefundeerde fictieve verhaal gaat over de dood van mijn grootouders jongste kind Treesje als hét omslagpunt in hun leven en dat van hun kinderen. Volgens de familie ging vanaf toen namelijk 'alles' mis. Tegelijkertijd begon Treesje echter een nieuw leven, als hun alwetende 'Engeltje in de Hemel'. Wat haar bij uitstek geschikt maakte mij als muze te dienen.

Treesje – 21 november 1927, Rotterdam

In een morsig Rotterdams bovenhuis, in een even morsige straat, werd ik – nog geen jaar oud – een engeltje. Wat me, zoals mijn moeder direct al inzag, voor veel ellende heeft gespaard. Zoiets begreep ik tenminste uit wat zij tegen mijn vijfjarige zusje Anny zei, die naast haar aan de tafel zat. Aan de andere kant zat mijn doodsbleke zwijgende vader en ik lag er bovenop. In zijn wanhoop had mijn broer Karel me daar neergelegd, midden tussen de borden en kommen, en nog steeds in de deken gewikkeld waarin hij me naar het ziekenhuis had willen dragen.

‘Hou eens op met huilen, Anny’, zei moeder met verstikte stem. ‘God weet wat het beste voor haar is. Nu heeft ons Treesje het nooit meer benauwd en mag ze in de hemel voor Hem zingen als een van zijn liefste engeltjes.’ Maar intussen bleven de tranen langs haar spitse neus over haar wangen glijden om op het groengele tafelzeil, pal naast mijn hoofd, uiteen te spatten. Zij zat op dezelfde plek waar ze altijd de rozenkrans bad als ze niet aan het werk was. Maar meestal was ze dat wél.

Ook met mij was ze onvermoeibaar in de weer geweest, dag en nacht. Drankjes en papjes voerend of mijn borst masserend en lucht toewaaiend in de benauwde alkoof. Tot ik, amper een half uur geleden, plotse-ling paarsblauw werd en zij me in die deken had gerold. ‘Kom, Karel. Vlug!’, riep ze. Haar stem klonk ongewoon schel. ‘Kom jongen, schiet op! Hier is je jas. Ren zo hard je kunt naar het ziekenhuis!’

Maar zo ver zou Karel niet komen. Hij was nog niet eens halverwege toen ik een laatste zucht slaakte en hij huiverend zijn oor naar mijn blauwe lippen bracht. Daarna draaide hij zich langzaam om, om nog veel trager de weg terug naar huis in te slaan.

Het zou een onuitwisbaar stempel op de verdere levens van mijn ouders, broers en zussen drukken. Dat was althans wat de familie alsmaar is blijven zeggen – tot nog twee generaties later. Want al was de gezins-situatie hiervoor ook niet rooskleurig, het was mijn dood die de dunne

'Afstammelingen van eilandbewoners zijn we'

Deze zinsnede in een oude brief van haar tante Tonia roept bij de auteur de vraag op of het moeilijke karakter van haar moeder Anny met hun Flakkeese roots te maken heeft. Na vijf jaar speuren in archieven volgens de vrouwelijke afstammingslijn, komt zij tot een mogelijk antwoord. Elk hoofdstuk ontrafelt met veel feiten een stukje van het verleden, waarna meestal een fictief deel volgt over hoe het kan zijn gegaan.

Hoofdpersonen zijn haar overgrootmoeder Teuntje en grootmoeder Toos. Het verhaal begint met Teuntjes geboorte in 1851 en eindigt in 1959 als Toos overlijdt. Teuntje en haar familie – arme landarbeiders – wonen in Achthuizen, het enige katholieke dorp op het protestantse Goeree-Overflakkee. Eenmaal getrouwd met de boerenknecht Karel verhuist ze met hem zoekend naar werk van de ene naar de andere boer. Tot hij in 1894 in Achthuizen aan de slag kan, waar dan naast de kerk een nonnenschool voor hun kinderen staat.

In 1903 verschuift het toneel naar Rotterdam, waar Teuntje en Karel zoals tienduizenden anderen van de Zuid-Hollandse eilanden op een beter bestaan hopen. Vijf van hun kinderen gaan mee, maar de oudste – Geert – blijft achter. In de verzuilde havenstad vinden ze een katholieke bubbel, die nog meer dan voorheen hun leven bepaalt.

Karel boert er goed in zijn waterstokerij, met dochter Toos in de winkel. En ook de andere kinderen doen het niet slecht. Maar in 1927 slaat het noodlot toe bij Toos en haar strenggelovige man Pieter. Wat hun gehele gezin dupeert, maar vooral dochter Anny ...

MARGOT HEIJNSBROEK deed onderzoeks- en beleids-
werk op het gebied van emancipatie, onderwijs en
arbeidsmarkt. Eerder publiceerde ze *Reisdoel Palestina*
bij de Papiere Tijger.

9 789464 550702